

МОВНІ КОНТАКТИ ТА ЯВИЩЕ ДВОМОВНОСТІ

Товстенко В.Р.

*Інститут української мови НАН України,
відділ лексикології та комп'ютерної лексикографії*

Термін “мовний контакт” був запропонований У.Вайнрайхом: “...дві або декілька мов перебувають у контакті, якщо ними поперемінно користується та сама особа. Таким чином, місцем здійснення контакту є індивіди, які користуються мовою” [Вайнрайх 1979: 22]. Праця У.Вайнрайха “Мовні контакти” підбила підсумок багаторічним дискусіям навколо проблеми змішування мов. Відомі й інші визначення мовного контакту: як “мовленнєвого спілкування між двома мовними колективами” [Розенцвейг 1972: 3], як “зіткнення мов, що виникає внаслідок особливих географічних, історичних та соціальних умов, які приводять до необхідності мовного спілкування людських колективів, що спілкуються різними мовами” [Ахманова 1966: 535]. У деяких лінгвістичних працях було запропоновано розрізняти “вузьке” і “ширше” тлумачення терміна “мовні контакти”, розуміючи під першим контактну ситуацію, пов’язану з неодмінною двомовністю, а під другим — міжмовний зв’язок, при якому двомовності може й не бути, як, наприклад, при запозиченні лексики в процесі різних соціально-політичних, культурно-історичних та інших відношень [Опельбаум 1971: 16; Граудіна 1977: 48].

В українському мовознавстві проблема мовних контактів детально розроблена Ю.О.Жлуктенком (див. [Жлуктенко 1966; Жлуктенко 1974]), який зазначає: “Для того, щоб дві або більше мови почали взаємодіяти, вони повинні до такої міри локально наблизитись одна до одної, щоб між ними встановилися певні міжмовні, або інтерлінгвістичні, зв’язки, які прийнято називати мовними контактами”. Дослідник виділяє казуальні (тимчасові) та перманентні (стійкі) мовні контакти. Останні поділяються на такі підтипи: а) зовнішні мовні контакти, що спричиняють перенесення з однієї мови в іншу значної кількості лексичних одиниць, калькування слів, зворотів та ідіом, запозичення деяких фонем тощо; б) внутрішні мовні контакти, що встановлюються між мовами в процесі спілкування тих мовних колективів, які становлять одну суспільно-політичну єдність, живуть на одній території [Жлуктенко 1966: 6-7].

Виникнення того або іншого виду постійних міжмовних зв’язків супроводиться появою двомовності. “Практику поперемінного користування двома мовами ми будемо називати двомовністю, а осіб,

що її здійснюють, двомовними”, — пише У. Вайнрайх [Вайнрайх 1979: 22]. Те ж саме тлумачення цього терміна подає і Ю.О.Жлуктенко (див. [Жлуктенко 1966: 20]). В.М. Жирмунський вважає, що двомовністю слід визнавати тільки такий стан, коли індивід однаково добре володіє обома своїми мовами [Жирмунський 1956: 94]. На думку Л.Блумфілда, двомовність, або білінгвізм, — це “здатність користуватися двома мовами як рідними” [Блумфілд 1968: 70]. Б.В.Горнунг пропонує розрізняти “повну” двомовність, коли білінгви цілком опановують систему другої мови, і “неповну”, коли знання цієї мови значно відстає від знання рідної [Горнунг, 1952: 3]. Деякі мовознавці сутність явища двомовності вбачають у виникненні певних психологічних стереотипів у свідомості індивіда. Наприклад, Є.М.Верещагін визначає двомовність як “психічний механізм (знання, уміння, навички), який дає змогу людині відтворювати та породжувати мовленнєві витвори, які послідовно належать двом мовним системам” [Верещагін 1969: 134].

Слід розмежовувати два типи двомовності — колективну (масову, національну) й індивідуальну. Пор. щодо мовної ситуації в Україні зазначав О.О.Тараненко: “Колективна (національна) двомовність — мовна ситуація в країні, при якій у її межах функціонують з різним ступенем поширення дві мови і яка відома в двох основних варіантах з різними проміжними випадками: 1) двомовність на рівні центральних органів країни з одномовним статусом її регіонів (напр., у Швейцарії, Бельгії); 2) двомовність на всій або значній території країни, яка завжди є асиметричною і має тенденції до переходу як у диглосію, так і — після витіснення однієї з мов — у подальшу одномовність. Україна характеризується другим її типом”; “Індивідуальна українсько-російська двомовність в Україні: а) переважно одностороння (у мовців з основною українською мовою); б) як природна, так і штучна (внаслідок спеціального вивчення в школі) в носіїв української мови — штучна в носіїв російської мови”. Дослідник зазначає, що на кінець 1980-х рр. українсько-російська двомовність “виявлялася переважно як диглосія, тобто мовна ситуація, при якій уживання в соціумі двох різних мов є функціонально розмежованим, причому досить виразно, — закріпленням їх за різними стилями, сферами спілкування та суспільного життя з протиставленням на шкалі цінностей суспільства як вищого і нижчого функціонального типів мовних систем, але диглосія не абсолютна (порівняно, напр., за станом на 1917р.)” [Тараненко 1996: 25-26].

В умовах масової українсько-російської двомовності лексика є тим рівнем, на якому найвиразніше виявляється так звана негативна інтерференція, тобто суміш елементів лексичних систем української та російської мов.

В.М.Манакін, аналізуючи контрастивну лексикологічну проблематику на матеріалі української та російської мов, зазначав: “Інтерференція — це несвідоме включення елементів однієї мови у мовлення іншої, тобто це явище є соціопсихолінгвістичним за своєю природою, яке принципово відрізняється від запозичення, що зачіпає собою лексичні системи мов” [Манакін 1994:38].

Отже, внаслідок масового, безсистемного проникнення елементів російської мови в структуру української мови в умовах тривалого нерівноправного їх контактування виникло явище українсько-російського мовного “суржику” як однієї з форм українського просторіччя.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ахманова О.С.* Словарь лингвистических терминов [около 7000 терминов]. — М.: Сов. энциклопедия, 1966. — 607с.
2. *Блумфилд Л.* Язык. — М.: Прогресс, 1968. — 607с.
3. *Вайнрайх У.* Языковые контакты (состояние и проблемы исследования). — К.: Изд-во при Киев. гос. ун-те из-го объедин. «Вища школа», 1979. — 264с.
4. *Верещагин Е.М.* Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма). — М.: Изд-во Москов. ун-та, 1969. — 160с.
5. *Горнунг Б.В.* К вопросу о типах и формах взаимодействия языков и диалектов // Доклады и сообщения ин-та языкознания АН СССР. — М.: Изд-во АН СССР, 1952. — №2. — с.3-7.
6. *Граудина Л.К.* Разговорные и просторечные формы в грамматике // Литературная норма и просторечия. — М.: Наука, 1977. — с.77-111.
7. *Жирмунский В.М.* Выступления на дискуссии о теории субстрата // Доклады и сообщения ин-та языкознания АН СССР. — М.: Изд-во АН СССР, 1956 — №9. — с.93-99.
8. *Жлуктенко Ю.А.* Лингвистические аспекты двуязычия. — К.: Вища школа, 1974. — 176с.
9. *Жлуктенко Ю.А.* Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики. — К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1966. — 135с.
10. *Манакін В.М.* Зміст та принципи контрастивної лексикології близькоспоріднених мов. — Автореф. дис.... д-ра філол. наук. — К.: НАН України, 1994. — 48с.
11. *Опельбаум Е.В.* Восточнославянские лексические элементы в немецком языке. — К.: Наук. думка, 1971. — 271с.
12. *Розенцвейг В.Ю.* Языковые контакты. Лингвистическая проблематика. — Л.: Наука, 1972. — 80с.
13. *Тараненко О.О.* Українська мова на сучасному етапі (кінець 1980-х — 1990-і роки): старі і нові проблеми // Мовознавство: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. — Харків: Око, 1996. — с.23-24.